

HÜSEYN CAVID YARADICILIĞININ TƏDRISİNDƏ ŞAGİRD LƏRİN MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİ İMKANLARI

Vəsilə Razimi,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Şamaxı filialının müəllimi
E-mail: razimi_v@mail.ru

Rəyçilər: *filol.ü.fəls.dok.* Ə. Əkbərov,
filol.ü.fəls.dok., dos. Q. Mirzəzadə

Açar sözlər : *ədəbiyyat, tərbiyə, mənəvi dəyər, təhlil, şagird, müəllim, ədib, dram, yaradıcılıq*

Ключевые слова: *литература, воспитание, нравственная ценность, анализ, ученик, учитель, литератор, драма, творчество*

Key words: *literature, education, moral values, analysis, student, teacher, literature, drama, creativity*

Müasir dövrdə təhsil sistemimiz qarşısında demokratiya prinsiplərinə və xalqının milli ənənələrinə, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət edən, azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirilməsi, milli mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli kadrlar hazırlanması başlıca vəzifə kimi durur. Bu baxımdan şagirdlərə milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlər aşılmasında klassik ədəbi irsin böyük imkanlarından səmərəli istifadə olunmalıdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu məsələnin əhəmiyyətini çıxışlarında dönə-dönə qeyd etmişdir: “Böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsi, mənəviyyatca zəngin, ideyaca mətin, yüksək əxlaqlı şəxsin formalaşdırılması bu gün cəmiyyətimiz qarşısında duran çox mühüm vəzifədir. Bu, kompleks problemdir və onun həllində məktəb çox böyük rol oynayır. Məktəbdə insanın dünyagörüşünün bünövrəsi qoyulur, onun xarakteri formalaşır, ideya dayaqlarının, mənəvi-əxlaqi dayaqların təməli yaradılır. Məktəbin təsiri altında əməyə məhəbbət, yüksək mənəviyyat və humanizm, vətənpərvərlik kimi zəruri keyfiyyətlər tərbiyə edilir.” [1, 262]

Şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi ədəbiyyat fənni kurikulumunda qarşıya qoyulan başlıca vəzifələrdəndir. Demək olar ki, bu və ya digər görkəmli sənətkarın yaradıcılığı öyrənilərkən bədii mətnlərdəki mənəvi dəyərlər, qəhrəmanla-

rın mənəvi aləmi, xarakterinin formalaşması problemləri, davranışı, qarşılıqlı münasibətləri və s. məsələlərə toxunulur. Lakin təcrübə göstərir ki, bədii əsərdə təsvir olunan həyat hadisələri, insan xarakterləri, müəllif mövqeyi şagirdlər tərəfindən dərindən qavranılmır. Əksər hallarda məktəblilər müəllif mövqeyini, onun ideya-mənəvi konsepsiyasını düzgün müəyyənləşdirə bilmir, sadəcə öz şəxsi münasibətlərini ifadə etməklə kifayətlənirlər. Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi müəllimdən xüsusi hazırlıq, əsər üzərində işin dəqiq planlaşdırılmasını, ədəbiyyat fənni üçün səciyyəvi olan təhlil üsullarının və yollarının düzgün seçilməsini tələb edir.

Bədii əsərin mənəvi təsirindən danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, oxucu həyat hadisələrini, qəhrəmanlarını qiymətləndirərkən öz mövqeyini sənətkarın həyat və insan konsepsiyası ilə müqayisə edir. Bədii əsərdə təsvir olunan həyat hadisələrini qavramaq və qiymətləndirmək üçün yalnız real həyat hadisələri ilə müqayisə aparılması kifayət etmir. Sənətkarın bu və ya digər hadisəyə necə münasibət bəslədiyi, nəyi başlıca məsələ kimi ön plana çıxardığı, oxucularda bu hadisə ilə bağlı hansı təsəvvürü yaratmaq istədiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Məsələyə bu baxımdan yanaşdıqda bədii əsərdə təsvir olunan həyat hadisələrinin real həyatdan fərqlənməsinin səbəbləri aydın olur. Bu, sənətkarın qarşıya qoyduğu ideya-bədii vəzifələrlə bağlıdır. Məhz bu cəhət oxucuya əsəri yalnız real situasiyanın təsviri kimi deyil, bədii mətn kimi qavramağa imkan verir, onun üçün estetik həzz mənəbəyinə çevrilir.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından olan Hüseyn Cavidin yaradıcılığının tədrisi şagirdlərə xalqımıza xas olan vətənpərvərlik, soykökünə bağlılıq, humanizm, saflıq, xeyirxahlıq, ədalətsizliklə barışmamaq kimi nəcib keyfiyyətləri aşılamağa geniş imkanlar yaradır. Ümummilli lider H. Əliyev qeyd edirdi ki, Hüseyn Cavidin bütün yaradıcılığı, bütün fəaliyyəti Azərbaycan xalqının mədəniyyətini yüksəklərə qaldırmaqdan, xalqımızı azad, müstəqil xalq etməkdən ibarət olubdur. Onun bütün yaradıcılığı Azərbaycan xalqını milli azadlığa, müstəqilliyə çağırıbdır. O, həmişə öz iradəsi ilə yaşamış, öz iradəsinə, millətinə sadıq olmuşdur, millətini, xalqını həddindən artıq sevmiş və millətinə həddindən artıq xidmət edən bir insan olmuşdur. [6]

H. Cavid müəllim işlədiyi dövrdə şagirdlərin mənəvi tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirmiş, istər bədii ədəbiyyatın mütaliəsini, istərsə də müəllimin şəxsi nümunəsini bu vacib məsələdə çox əhəmiyyətli saymışdır. Vaxtilə Bakı Dövlət Teatr Texnikumunda H. Cavidin tələbəsi olmuş xalq artisti, məşhur rejissor Adil İsgəndərov xatirələrində yazır ki, H. Cavid ədalətsiz müharibələrin, yersiz qan axıdılmasının düşməni idi. Bu, onun yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. O danışardı ki, bir dəfə faytonla Culfadan Naxçıvana gedirdim. Yanımda yaxın adamlardan biri oturmuşdu. Əlində tufəng vardı. Yolun hər iki tərəfində çoxlu çöl quşu vardı. Yol yoldaşım faytonçunun təhriki ilə quşlara güllə atmaq istədi. Mən etiraz etdim. Lakin o, inadından dönmədi. Güllə açılan kimi mən faytondan düşdüm. Yolun xeyli hissəsini piyada getdim. Axırda onların yalvar-yaxarı ilə faytona mindim. Şübhəsiz, əsəbiləşmişdim. Onları danşdırmaq istəmədim. Danışdırmadım da. Naxçıvana ağzı yumulu getdim. [4, 523-524.]

Həmişəyaşar H. Cavid yaradıcılığı bütün zamanlarda oxucunu dünyanı, həyatı, insanı sevməyə, onun gözəlliklərinin qədrini bilməyə, iblisə, şərə uymamağa səsleyir. Şair “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” deyəndə böyük humanist kimi öz yüksək mənəvi idealından söz açır. O, var-dövlət, rəyasət hərislərinə üz tutaraq qızıla, sərvətə bağlılığın, rəyasət eşqinin müvəqqəti olduğunu, insanı cılızlaşdırdığını söyləyir:

*Sən nəsin? İştə bir ovuc torpaq!
Bax düşün, kibri at, qüruru burax!
Bir gün əldən çıxar şu altunlar,
Həp susar tapdığı səmənələr əvət.
Həp susar duyduğun şərəf, iqbal
Tanrıdan başqa hər nə varsa, xəyal...*

Ədibin yaradıcılığının tədrisi zamanı məşhur “Qız məktəbində” şeirinin üzərində xüsusi dayanmaq zərurəti yaranır. Əsərin kompozisiyası müəllimlə məktəbli qızın dialoqu şəklində qurulmuşdur. Şagirdinin sadə geyimi müəllimin diqqətini cəlb edir, ondan bunun səbəbini soruşmaq qərarına gəlir. Şagirdin cavabı ibrətamizdir. Ona görə sadə geyinmişdir ki, müəllimi ona sadəlik, təvazökarlıq, təmizliyin, biliyin ən böyük zinət olmasını söyləmiş və məsum qızcıqaz həmin nəsihəti həyat amalına çevirmişdir:

-Quzum, yavrum, Adın nədir?
-Gülbahar.
-Pəki, sənın anan, baban varmı?
-Var.
-Nasıl, zənginmidir baban?
-Əvət, zəngin, bəyzadə...
-Öylə isə, geydiyın geyim nəçin böylə sadə?
Yoxmu sənın incilərin, altun bilərziklərin?
Söylə, yavrum! Heç sıxılma...
- Var əfəndim, var... lakin

Müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti,

Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti.

Müəllimin digər sualına cavabı da şagirdin dərin mənəviyyat sahibi olmasını göstərir. Aydın olur ki, şagird bu dünyanı, insanları xəlf etmiş Allahı, onun göndərdiyi elçiləri, anasını, atasını, müəllimini, bütün insanları sevir.

Şairin qaldırdığı problemin müasir dövrdə də öz aktuallığını saxladığını nəzərə alaraq müəllim təlim prosesində əsərin ideya-mənəvi tərbiyə potensialından səmərəli istifadə etməli, gənc nəslə nəcib əlaqə keyfiyyətlər aşılamalıdır.

H. Cavidin “Ana” mənzum dramı ümumi orta təhsil pilləsinin IX siniflərində tədris olunur. Təlim prosesində “Ana” əsəri üzrə müzakirə, diskussiya, debat, disput və s. interaktiv təlim metodlarından istifadə şagirdlərin mənəvi tərbiyəsi baxımından böyük imkanlar yaradır. Mürəkkəb hadisələrlə zəngin, ziddiyyətli bir dövrdə - 1909-cu ildə yazılmış “Ana” mənzum dramında dünya ədəbiyyatında öz fərdi, milli

keyfiyyətləri ilə seçilən Səlmə ana obrazı yaradılmışdır.

Metodik ədəbiyyatda kurikulum üzrə ədəbiyyat dərslərində bu əsərin tədrisi ilə bağlı verilən tövsiyələr dramın ideya-məzmununun mənimsədilməsi, şagirdlərdə fəal həyat mövqeyi, mənəvi dəyərlər formalaşdırılması baxımından məqsədəuyğundur:

1. Səlmə ana obrazının nitqi, xarakteri üçün səciyyəvi olan cəhətləri, müəllifin ona münasibətini və özünü ana obrazına münasibətini müəyyənləyiniz.

2. Qanpoladı səciyyələndirən başlıca cəhətlər hansılardır? Onun qan tökmək, qatildən qisas almamaq fikrinə necə münasibət bəsləyirsiniz?

3. İsmətin xarakterindəki başlıca cəhətləri müəyyənləyiniz. Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

4. Orxanın xarakterindəki hansı cəhətlər diqqəti daha çox cəlb etdi? Onun nitqinə, davranış və əməllərinə əsaslanmaqla fikrinizi aydınlaşdırın.

5. Murad obrazı haqqında nə düşünürsünüz? Ona münasibətini əsaslandırın.

6. Müəllif əsəri nə üçün dram adlandırmışdır? Əsərdə dram janrına xas olan hansı xüsusiyyətləri göstərə bilərsiniz?

7. Dramın mövzunu və onda qaldırılmış başlıca problemi müəyyənləyiniz.

8. Əsərdəki başlıca fikir-ideya nədir? Fikrinizi əsaslandırın.

Əsərin müzakirəsi zamanı şagirdlərə aşağıdakı fikirlərə münasibət bildirilməsi təklif olunur:

1. Heca vəznində yazdığı birpərdəli “Ana” pyesi H. Cavidin ilk mənzum dramıdır... Pyesin qəhrəmanı Səlmə qonaqpərvər, mərd və məğrur qadıdır... Müəllif, hər şeydən əvvəl, mürəkkəb, dolğun, yaddaqalan xarakter, tipik müsbət ana surəti yaratmışdır... Sözündə sadıq, fikrində əqidəsində qayim olan ana, oğlunu öldürənə mərhəmət edir, intiqam hissindən daşınıb, onun günahından keçir. Ana – Səlmə bu daxili-mənəvi böhrandan milli adət və ənənəyə əsaslanan böyük insani hisslə çıxır.”

2. Əsərin mərkəzində əsl faciə qəhrəmanlarına malik fədakar, nəcib, alicənab, vüqarlı ana obrazı dayanır. Səlmə, onun oğlu Qanpolad, gəlini İsmət kiçik bir qismətlə də olsa, qane olub yaşamağa, xoşbəxt ömür-gün sürməyə layiqdir-

lər. Lakin bu, mümkün deyil. Onlar kimsəsiz, köməksizdirlər. Mühit onlara düşmən olduğundan onlar daima təşviş və qorxu içindədirlər. Köməksizlərə, təhlükəyə düşənlərə kömək etməyə hazır olan Səlmanın özü kömək axtarır, yeganə pənahını, ümidini, havadarını tanrıda görür [5, 151-153].

Müzakirə zamanı şagirdlər Səlmə ananın öz mərdliyi, fədakarlığı, xeyirxahlığından söz açır, müəllifin, qonaqpərvərliyi, sadəliyi, aza qane olub yaşaması, nəcibliyi ilə seçilən, oğul toyu arzusu ilə yaşayan tipik müsbət ana surəti yaratdığını qeyd edirlər. Səlmə ana öz oğlunun qatilinə mərhəmət etməklə öz böyüklüyünü, yüksək mənəviyyat sahibi olduğunu sübut edir. Köməksiz, ölüm təhlükəsi ilə üzbəüz qalaraq onun evinə pənah gətirmiş qatil Murad ələ verməməsi ananın milli adət-ənənəyə bağlı insan olduğunu sübut edir. Səlmə ananın bu hərəkəti müəllifin bəşəriyyətin xilasının qəddarlıqda, amansızlıqda deyil, mərhəmətdə, xeyirxahlıqda, insanpərvərlikdə olması qənaətindən irəli gəlir.

Əsərdə Səlmə ana milli düşüncə, milli mənəviyyat, əqidənin ifadəçisidir. O, mənəvi dəyərlərin təəssübkeşi, əsrlərin sınağından çıxmış, nəsil-dən-nəslə ötürülərək yaşadılmış mütərəqqi adət, ənənələrin, mənəvi dəyərlərin qoruyucusudur.

Başqasının nişanlısına göz dikmiş, Orxanın, ona yardım edib qatilə çevrilən Muradın faciəsi isə soykökündən, xalqın əsrlər boyu yaratdığı, həyat qanununa çevirdiyi milli-mənəvi dəyərlərdən ayrı düşməyin faciəsidir.

Ədibin yaradıcılığında xüsusi yer tutan “İblis” faciəsində qaldırılan siyasi, mənəvi-əxlaqi problemlər bu gün də öz həllini gözləməkdədir. Haqsızlığın, ədalətsizliyin, ikili standartların baş alıb getdiyi müasir dünyada şairin ibrətəməz fikirləri aktual səslənir:

*Dəryalara hökm etmədə tufan
Səhraları sarsıtmada vulkan,
Sellər kimi axmaqda qızıl qan,
Canlar yaxar, evlər yıxar insan.*

Müəllim şairin bu fikirlərinə istinad edərək gənc nəsilə fəal həyat mövqeyi formalaşdırılmalı, ağı-qaradan seçməyi, “insanın qızıl qanını sellər kimi axıdanlara”, “canlar yaxan, evlər yıxan” şəxsi qüvvələrə qarşı etiraz, hissi, mübarizə əzmi aşılamalıdır.

XI sinifdə “İblis” faciəsinin təhlili zamanı şagirdlərin diqqəti dünyadakı faciələrin səbəbkarlarını ifşa edən aşağıdakı misralara yönəldilməlidir:

*Bənsizdə, əmin ol sizə rəhb ərlük edən var:
Qan püskürən, atəş savuran kinli krallar,
Şahlar, ulu xaqanlar, oçılğın dərəbəglər,
Altın və qadın düşkünün divanə bəbəklər.
Bin hiylə quran tilki siyasilər, ohəran
Məzhəbçi qaran, yola yıran xadimi-ədyan;
Onlar da bütün fitnəvü şər, zülmü-xəyanət,
Onlar duru yorkən bəni təhqirə nə hacət?!*

Bu parçanın müzakirəsi şagirdlərdə belə qənaət yaratmalıdır ki, bəşəriyyətin faciələrinin səbəbkarı mifik iblis deyil, şər xislətli, şeytan təbiətli insanların əməlləri, müştəbəhliyi, xeyir-xahlıqdan uzaq olmasıdır.

Aparılan tədqiqat, qabaqcıl ədəbiyyat müəllimlərinin iş təcrübəsinin təhlili göstərir ki, Hüseyn Cavid yaradıcılığının öyrənilməsi zamanı şagirdlərin ədibin qaldırdığı həyati problemlərin

müzakirəsində fəallıq və müstəqilliyinin təmin edilməsi mənəvi tərbiyə vəzifələrinin daha məqsədyönlü həyata keçirilməsinə zəmin yaradır.

Problemin aktuallığı: Şairin öz əsərlərində qaldırdığı problemlərin müasir dövrdə də öz aktuallığını saxladığını nəzərə alaraq müəllim təlim prosesində bu əsərlərin ideya-mənəvi tərbiyə potensialından səmərəli istifadə etməli, gənc nəsələ nəcib əxlaqi keyfiyyətlər aşılmalıdır.

Problemin elmi əhəmiyyəti: Məktəbin təsiri altında əməyə məhəbbət, yüksək mənəviyyat və humanizm, vətənpərvərlik kimi zəruri keyfiyyətlər tərbiyə edilir. Bu baxımdan şairin əsərlərinin gənc nəsli saf əxlaqlı, mərd, mübariz, vətənpərvər, əməksevər, kamil insanlar tərbiyə edib yetişdirməyə səsləməsini problemin elmi əhəmiyyəti kimi qeyd etmək olar.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Ədibin “İblis” faciəsində qaldırılan siyasi, mənəvi-əxlaqi problemlər, haqsızlığın, ədalətsizliyin tənqidi, müasir dünyada baş verən hadisələrlə-yəni ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşiliklərin, qətləmlərin və heç vaxt yaddaşlardan silinməyəcək Xocalı faciəsinin şagirdlərdə şər qüvvələrə qarşı nifrət, qisas almaq və mübarizə əzmi aşılayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. Təhsil, bilik, məktəb. Bakı: Müəllim, 2006.
2. Əliyev P., Əhmədov H. Gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi. Bakı: Təhsil, 2006.
3. Cavid Hüseyn. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çapağlu, 2004.
4. Cavid xatirələrdə. Tərtib edən İ. Atilla. Bakı: Zərdabi, 2012.
5. Həsənlı B., Hüseynoğlu S. Ədəbiyyat. 8-ci sinif. Müəllim üçün metodik vəsait. Bakı: Bakınəşr, 2015.
6. <http://modern.az/az/news/38231#gsc.tab=0>

V. Razimi

THE POSSIBILITIES OF THE MORAL EDUCATION OF PUPILS IN THE COURSE OF TEACHING CREATIVITY HUSEYN JAVID

SUMMARY

The article explores the possibility of moral education of students in the teaching of art, Huseyn Javid. On the example of the analysis of poems and dramatic works, current moral problems that are important for the formation of an active life position of students are determined. The importance of education inculcating national values in the study and analysis of the content of the famous playwright and poet.

В. Разими

ВОЗМОЖНОСТИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА ГУСЕЙН ДЖАВИДА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются возможности нравственного воспитания учащихся в процессе преподавания творчества Гусейн Джавида. На примере анализа стихотворений и драматических произведений определяются актуальные нравственные проблемы, имеющие важное значение для формирования активной жизненной позиции учащихся. Отмечается важность привития национальных нравственных ценностей при изучении содержания и анализа произведений известного драматурга и поэта.

Redaksiyaya daxil olub: 26.12.2017